

ЙЫЛМЕ НАУКА ВЕРЧ ТУРГЫЖЛАНЕН

Чынак мо у сенымашым шотыш налме огыл?

„Ончыко» журналеш Н. К. Крупская лумеш Марий государственнй педагогический институтын доцентше филологий наука кандидат Г. М. Тужаровын статья-рецензийже печатлалтын. Тушто Марий государственнй университетын доцентше филологий наука кандидат З. В. Учаевын «Марий йылме» книгажым, поснак «ойлымаш ужаш-влакын морфологический категорийышт шотышто авторын концепцийжым», лончылымо. Рецензийын кокымшо вуймутшо — «У сенымашым шотыш от нал гын...». Марий йылмым, марий культурым, республикысе наукам палаш шонышо ег, конешне, умылен налнеже, чынак мо З. В. Учаевын книгаштыже йылме наукам пытартыш мутшо ордыжеш кодын.

Г. М. Тужаров ойлымаш ужашым, мутлан, лум мутым, лексико-грамматический разрядлан, вес семын каласаш гын, категорийлан шотла, тыгодым шке шонымыжым йоршынат ок умылтаре. Тудо, очыни, тыге шона: ойлымаш ужаш лексика ден грамматика негызеш ышталтеш. Тыгай шонымаш пешыжак чын огыл. Мутат уке, кажне ойлымаш ужаш мут-влакым грамматически иктешла. Но вет шомак-влакым моло грамматический категорий-влакат (падеж, числа да тулеч молат) иктешлат. Тугеже чыла грамматический категорийым лексико-грамматический манман, ужат? Тиде икте. Весе. Ик ойлымаш ужашыште моткоч шуко турло лексический значениян мут-влак лийын кертыт. Мутлан, лум мут тужкашке предметым (*товар, пуда, азыр*), айдемым да вольыкым (*йдыр, шорык, ушкал*), действииым да состоянийым (*мурымаш, ойгырымаш, ойго*), качествым (*писылык, моторлык, тептердымылык*) ончыктышо да моло значениян мут-влак чумыргат. *Пуда, мурымаш, моторлык* шомак-влак лексический значенийышт дене моткоч тора улыт, икте-весешт деч ойыртегалтыт, туге гынат нуно ик ойлымаш ужашыш пурат. А *пуда* ден *пудалаш*, *шорык* ден *шорыкаш*, *ойго*, *ойганаш* да *ойган*, *мотор*, *моторешташ* да *моторлык* мут-влак значенийышт дене лишылрак улыт гынат, нуно турло ойлымаш ужашлан шотлалтыт. Тыге, ойлымаш ужашым лексико-грамматический але лексический категорийлан шотлаш, мемнан шонымаште, ок лий.

З. В. Учаев, совет ученый-влакын шымлымыштлан эгертен, ойлымаш ужашым грамматический категорийлан чын шотла. Тыгодым тудо научный логика деч йоршынат ок коран. З. В. Учаевын шонымыжым икымше курсышто тунемше студент-влаклан лукмо учебник-влакат пенгыдемдат.

Теве Б. Н. Головин «Введение в языкознание» книгаштыже воза: «Ойлымаш ужаш — мут-влакым ушен шогышо пеш кумда грамматический категорий?...» Лумло ученый тыге шотла: кажне ойлымаш ужаш

кӱргысӱ мут-влакын грамматический значенийышт да нине значенийым каласен пуышо йӱнышт уло. Чыла тидыже грамматический категорий лиш. Б. Н. Головин ойлымаш ужашым эн общий, эн кумда морфологический категорийлан шотла. Тыге, руш йылмыште лӱм мутын чыла шомаклан келшен толшо грамматический значенийже — предметым ончыктымаш, тудо род, числа, падеж форма-влак дене каласалтеш. Тидын негызеш Б. Н. Головин тыге нктешлен ойла: лӱм мут — предметым ончыктышо категорий негызеш ушналтше мут тӱшка. Тышеч раш: Б. Н. Головин ойлымаш ужашым грамматический категорийлан шотла. 3. В. Учаев шке книгажым Б. Н. Головинын да молын шымлымыштлан энгерген возен докан.

О. С. Ахмадова «Словарь лингвистических терминов» книгагытыже ойлымаш ужашым тыгак морфологический грамматический категорий манеш. «Общее языкознание. Внутренняя структура языка» книга моткоч раш воза: предмет, пале, действий да моло значений общий грамматический, категориальный значенийлан шотлалтеш. Ф. М. Березин ден Б. Н. Головин «Общее языкознание» книгагытышт умылтат: ойлымаш ужашым грамматический категорий маньна гынат, ме тыге посна мут тӱшкам огыл, а нуным чылаштым ушен шогышо грамматический ойбыртемьм шотыш налына, вет тидлан кӱра мут-влак грамматика шотышто икгай але пеш лишыл лийыт.

Тыге, 3. В. Учаев чыныш лектеш.

Лӱм мутыш предметым ончыктышо грамматический значения мут-влак ушалтыт. Тиде значений марий йылмыште падежым, числам да лицам ончыктышо мут мучаш да суффикс дене каласалтеш.

2. 3. В. Учаев общий да частный грамматический категорий-влак нерген воза. Тидат Г. М. Тужаровлан ок келше. Адакат 3. В. Учаевын возымыжым пентгыдемдыше литературым ятыр ончыкташ лиш.

«Общее языкознание. Внутренняя структура языка» книга, мутлан, лӱм мутым, глаголым, подлежащий ден сказуемыйым да молымат общий категорийлан шотла.

Б. Н. Головин «Введение в языкознание» книгагытыже воза: кажне ойлымаш ужаш кӱргыштӱ посна грамматический категорий-влак улыт, нуныштым «сопутствующий, але частный, категорий» маньт. Лӱм мутышто тыгайжылан числа, падеж, лица категорий-влак шотлалтыт. Тиде — марий йылмыште. А руш йылмыште — род, числа, падеж.

А. А. Реформатскийын «Введение в языкознание» книгагытыжат тыгак шонымаш дене вашлийына. Кугу ученый ойлымаш ужаш-влакым утларак кумда категориалан, а ойлымаш ужаш кӱргысӱ посна тӱшкам — числам монь — утларак ангыср категориалан шотла. Г. М. Тужаровын ик замечанийже дене веле мыняр-гынат келшаш лиш — «общий да частный грамматический категорий» терминым 3. В. Учаевлан радамленрак кучылтман ыле.

3. Г. М. Тужаров посна числам але падежым, мутлан, множественный числам але дательный падежым, грамматический категорий манме ваштареш шога. Ойбырен налме числам, падежым грамматический категорий-влакын ужашыштлан шотлаш утларак келша докан. Но 3. В. Учаев нимогой йонгылышым ыштен огыл. «Множественный числа грамматический категорий», «дательный падеж грамматический категорий» маньна гынат, йонгылыш она лий. Вет числан, падежын шке грамматический значенийышт да нине значенийым ончыктышо палышт — мут мучаш, суффикс — уло.

3. В. Учаевын чын каласымыжым уэш Б. Н. Головинын мутшо дене пентгыдемдаш лиш: тутат, мутлан, «Введение в языкознание» книгагытыже руш йылмысе родительный падежым, тугеже моло падежымат грамматический категорий семын онча. Родительный падежын грамматический значенийым да тиде значенийым каласен пуышо мут мучаш-влакым ончыкта. «Словарь лингвистических терминов» книгагытат О. С. Ахмадова лач тыгак воза.

«Современный марийский язык. Морфология» книгаште И. С. Галкинат общий да частный грамматический категорий-влак нерген ойла. Тудын шонымаштыже, падеж, лица, числа общий категорий улыт, а посна падежше, мутлан, дательный, винительный монь, частный. З. В. Учаеват тиде шонымаш дене келшен, коеш.

4. «Грамматический категорий парадигмыште гына лийын кер-теш», — воза Г. М. Тужаров. Критиклан ты шотышто тыге веле кўчыкын каласена: посна мут формым, мутлан, родительный падеж формым, грамматический категорийлан шотлымо годым ойлышо ег чыла падежым ушышто куча.

5. Одушевленный ден неодушевленный лўм мут нерген Г. М. Тужаров рецензийыштыже ятыр возен. Тудын тўнг шонымашыже тыгай: «Одушевленный да неодушевленный лўм мут-влакым категорийлан шотлен ончаш нимогай негыз уке», тыге тудо З. В. Учаевым шылтала.

Биде одушевленность — неодушевленность нерген возымым лончы-лен лектына. «Руш йылмым налаш гын, тушто одушевленный ден неодушевленный лўм мут коклаште ойырте мутым тыге палемден ончык-тат: шуко чотым ончыктышо чыла одушевленный лўм мутын вини-тельный падеж формыжо родительный гай лпеш...» — воза Г. М. Тужа-ров. Кугун шоналтыде, йодыш лектеш: марий йылмын грамматика ойыртежым лончылымо годым руш йылмыже полшен кертеш мо? Вет марий йылмысе винительный падежыште одушевленный ден неодушев-ленный лўм мут-влак мут мучаш шотышто огыт ойыртемалт. Раш ко-еш: руш йылмын морфологийже нерген возкалымаш йоршын уто. Тиде икте. Весе. Множественный числа форман одушевленный лўм мутын винительный падеж формыжо чылаж годымак родительный гай ок лий. Адакшым одушевленность — неодушевленность манме лексический категорий деч тыгаяк грамматический категорийым ойырен моштыман: мут мучашан лўм мут-влакын единственный числаште одушевлен-ность — неодушевленность лексический категорийышт веле уло, а грамматический категорийышт тиде числаште уке (*вижу книгу, вижу сестру*). Вес паша — нулевой мут мучашан мужской родысо лўм мут-влак. Единственный числаште одушевленность — неодушевленность лексический категорийышт веле огыл, грамматический категорийыш-тат уло (*вижу стол, вижу брата*).

Руш йылмым тунныктышо Г. М. Тужаров руш йылме нерген мут-шым умбакыже шуя: «Но тыгай оппозицият (критикын примерже-влак: любить котят — любить цветы, купить щенка — купить стол — Г. Л.) нине мут тўшкам грамматический категорийыш пурташ негызым ок пу. Молан манаш гын, винительный падеж дене кылдалтше ойыр-тем огыл могай лўм мутшо одушевленный да могайже неодушевлен-ный улмым ончыкта, а мўнгешла, одушевленный улмыжлан кўра ик тўшкаже ик тўрлў формым налаш, неодушевленный улмыжлан кўра весыже — весым». Руш йылмым шымлыше-влак шочмо йылмыштым сайынрак палат, очыни. Нунын кокла гыч иктыже воза: «Одушевлен-ность — неодушевленность лўм мутын, пале мутын, коклан чот мут ден олмештыш мутын грамматический категорийышт» (Русский язык. Эн-циклопедия). Руш литературный йылмысе одушевленность — неоду-шевленностьым М. В. Ломоносов лўмеш Московский государ-ственный университетын профессоржо К. В. Горшкова грамма-тический категорий манеш (Энциклопедический словарь юного филолога (языкознание). Руш йылмыште лўм мут одушевленный ул-мыжлан кўра веле неодушевленный деч ойыртемалтше грамматичес-кий формым налаш: тўрлў мут мучаш ок лий ыле гын, грамматический категорий нерген ойлашат ок лий ыле.

Критик тыге воза: «Марий йылмым ончалаш гын, тушто эсогыл руш йылмысе гай оппозицийжат уке. Тушто чонанжат чондымо семын ончалтеш: маска, лыве да шорык... Неодушевленный лўм мут-влакын чыла падеж формышт уло, одушевленный-влакынат — тыгак. А лач чо-

нанлан гына келшен толшо да лач чондымылан гына келшен толшо, оппозицийште шогышо падежный форма-влак нерген мутат лийын ок керт. Кок түрлө тўшка коклаште ойртем — лач умылымаште гына, формышто тидыже ок палдырне...». Критик чын воза: марий йылмыште одушевленность — неодушевленность шотышто руш йылмысе гай оппозиций уке; но умбакаже йылмызын возымыжо йоршын ёрыктара. Кузе туге марий йылмыште чонанжат чондымо семын ончалтеш? Мо? Йодышлан кбра тыге иктешлев каласаш лвеш, ужат? Неужели маскам, лывым да шорыкым марий калык илышылан, шўлышылан, чонанлан ок шотло? Марий йылмызылан палашыже каласыде коден кертат, ужат: лач чонан да лач чондымо предметлан келшыше форма-влак нерген шуко мут лийын кертеш.

Икымше, эн тўн. Неодушевленный лўм мут-влакын чыла падеж, тидын шотыштак местный, направительный, обстоятельный падеж, формышт уло. Одушевленный лўм мут-влак действийн верже, направленный значенийм падеж форма дене ончыктен огыт керт.

Кокымшо. Множественный числам ончыктышо -ла суффикс одушевленный (да собственный) лўм мутыш ок ушалт, тудо лач неодушевленным (да нарицательным) ойырен налеш.

Кумшо. Множественный числам ончыктышо -мыт суффикс неодушевленный лўм мутыш ок ушалт; тудо икмынар одушевленнымлан веле келша. Адакшым -мыт суффиксан мут-шамыч кушто? кушко? кушан? Йодышлан вашмутым пуышо падежлаште каласалт огыт керт.

Пытартышлан. Ныжылгын каласаш полшышо -й суффикс неодушевленным лўм мутыш йоршынат ок ушалт, тудым одушевленный, родо-тукымым ончыктышо ожо лўм мутыш веле ушаш лиеш.

3. В. Учаевын «неодушевленность — одушевленность — грамматический категорий» манмыжым тавадаг пижын шылталышыла, Г. М. Тужаров тиде йодыш шотышто шке шонымыжым мучаш марте огешат рончо, огешат поч. Марий йылмыште одушевленность — неодушевленность мо тугай? Г. М. Тужаров одушевленность — неодушевленность манмым, тудын семын возаш гын, могай «категорий шотеш аклен онча»? Шонымаштыже икте раш: грамматический категорий огыл. Лексический категорий? Негызле. Лексико-грамматический категорий? Ушандаре. Ала тидыжат, тудыжат огыл? Ала йоршеш вес явлений?

6. З. В. Учаев, очыня, А. А. Реформатскийн кўшнў ончыктымо шонымашыжлан энертен (Реформатский А. А. Введение в языковедение.—М.: Просвещение, 1967, 317 с.), грамматический категорий тўшкаш вещественный, отвлеченный да моло лўм мут-влакым пуртен. Г. М. Тужаров рецензийыштыже тиде шонымаш дене ок келше, но шке ойжым чыла шотыштат ўшандарен ок пу. Кушто чын? Чын, векаг, нунын коклаште. Отвлеченный да вещественный лўм мут-влакым лексико-грамматический категорийлан шотлаш келша докан. Вещественный лўм мут тўшка «вещество» значениян шомак-влакым чумыра (торык, вулно). Нине мутын грамматический ойртемашт моткоч раш палдырна. Тиде — множественный числам ыштен кертдымышт. Отвлеченный лўм мут тўшкаш абстрактный значениян шомак-влак чумыргат (порылык, ойго). Но тидын дене пырля нине лўм мут, вещественный-влак семынак, грамматичный улыт: нуно лўм мут кўргыштў ойыралтыт да грамматический койышышт дене — множественный числам ыштен кертдымышт дене — моло шомак деч палынак ойыртемалтыт.

7. Г. М. Тужаровын визымше пунктшо (83 с.), чыла возымыжо семынак, моткоч «научный», тушто содержаниян кўлдымў мут лынак, сандене, мом тушто возымо, умылаш каньялак огыл. Мут куштыра кокласе тушыжо тыгае: значений да форма дене грамматический категорийн кылым кучымыж шотышто наукашты кок түрлў шонымаш уло: 1) грамматический категорий — кок могыран явлений; грамматический значенийм веле огыл, тудым каласаш полшышо формамат авалта, 2) грамматический категорий — значений гына, тыгодым палем-

дат: грамматический значенийн формыжат уло. Шоналтыза, лудшо-влак, кок түрлө але ик шонымаш? Чыланат каласеда, очыни: ик шонымашым кок түрлын каласыме. Тидыже, мемнан шонымаште, лудшо-влак ончылно мут дене модмаш веле. Моло огыл.

Умбакыже Г. М. Тужаров З. В. Учаевын (да тудын веле мо!), «Грамматический значений ден грамматический йөн, пырля ушалтын, йылмын грамматический категорийжым ыштат» чын каласымаштыже уто-ситым пеш мунеже. Тыгодым критик тыгерак воза, пуйто З. В. Учаевын пашаштыже «грамматический категорийым ыштыше формальный структура, тудын ужашыже-влакын ваштареш шогымышт нерген ик мутат уке. А вет икгай значениян форма-влакын «пырля ушалтмышт» нерген ойлымо годым шотыш налман: тиде — тыглай ушалтмаш огыл, ваштареш шогышо форма-влакын ушалтмашышт. Тиде шылталымылан кузе вавешташ лиш гын? Пожале, ик семын веле. Грамматический категорий нерген ойлымо годым кеч-кбат: ученый лингвистат, студент филологат, шуко шинчышат, шагал палышат — кок але шукрык членан грамматический объектым але формым ушышто куча. Молом огыл.

8. Руш йылме кафедрын доцентше Г. М. Тужаров нулевой флексиян (мут мучашан) винительный падежым рецензирова тлыме кынап принципальный йодышжлан шотла. Тыге аклымаш йөршы чын огыл. Тымарсек тиде йодышым чыла марий йылмызе-влак ик семын веле умылтареныт. Адакше тыгаяк сүретым ятыр родо-тукым да моло йылмыште ужаш лиш.

Г. М. Тужаров воза, пуйто З. В. Учаев нулевой флексиян винительный падежын предложенийште мом ончыкташ кучылталтмыш нерген серен огыл. Тиде титаклымашлан ўшаныман огыл. З. В. Учаевын кынаптыже, 70-шо страницыште, ош корнеш шем чия дене возымо: нулевой мучашан винительный падеж вияш дополненийым ончыкташ кучылталтеш. Марий йылмым моткоч сайын палыше, тудын мучашдыме пояныкшым аклен да кучылтын моштышо лингвист да уста журналист «раш палыдыме» але «раш палыме» вияш дополнений нерген куктештмашым учебный пособийышкыже, конешне, пуртен огыл, «тиде йодышым брдыжеш коден». Молан манаш гын, тыгай дополнений нерген шонымаш йөршеш мифический, путырак йонгылыш, йылме фактлан эгертыдыме, вуй гыч шонен лукомо.

Рецензент, кычкыралтыш да йодыш знакым кучылтын, келесырын воза: «Нулевой суффиксан винительный падеж раш палыдыме объектым ончыкташ кучылталтеш» манмыже чын мо вара? Уке, чын огыл! Тыгай шонымаш — кугу йонгылыш.» Манмыже кён? Лишыл контекст гыч вигак умылет, пуйто тыге З. В. Учаев манын. Ушандарем, З. В. Учаев, чынже денак йылме мастар, марий мут мастар, нигунам тыгай шонымашан лийын огыл, нигуштат нигунамат тыге возен огыл, ончыкыжымат тыге сераш ок тўнал! Меат ынде рецензент семын кычкырал колтышна.

Г. М. Тужаров шылтала: «З. В. Учаев... нулевой суффиксан винительный падеж нерген воза гын, кузе тудо тыгай ойым умылтарат ыле: «*Иван ужмым кузе умылаш?*»? Вет тиде ойышто «*Иван*» мутшо объектымат, субъектымат ончыктен кертеш. Тугеже гын, тиде мутын икканаште кок падеж формыжо — мут мучашдыме винительный да именительный падеж формыжо — уло мо? Ик ойышто ик мутак икканаште кок падеж формым налын кертеш мо? Уке, тыге лийын ок керт. «*Иван*» мутын именительный падеж формыжо гына уло».

Ончетше гын, «*Иван ужмым кузе умылаш?*» манмым кок түрлө предложений семын умылен кертына. Садлан нуным морфолого-синтаксический омоним-влак семын ончашат лиш. Ик ойышто «*Иван*» мут объектымат, субъектымат (дополненийым, подлежащийым) ончыктен ок керт, сандене тудын икканаште кок падеж — нулевой мут мучашан винительный да именительный падеж — формыжо лийын ок керт. «*Иваным ужмым кузе умылаш?* — *Иван ужмым кузе умылаш?*» мужы-

рышто «Иван» мут — нулевой мучашан винительный падеж. «Иван ужеш. — Иван ужмым кузе умылаш?» мужырышто «Иван» мут — нулевой мучашан именительный падеж. «Иван» мутын именительный падеж формыжо гына уло» манын, Г. М. Тужаровын каласымыже, ни-мынярат ок ўшандаре.

9. Рецензийын йылмыж нерген кужун возаш лнеш ыле. Ме кўчы-кын серена.

Г. М. Тужаровын статьяштыже пужарен шуктыдымо вер-влакат ятыр улыт. Теве нуно: «Ойлыманат огыл, мут-влакын классыштымат, нунын грамматический форма-влак раш пале система негызыште улаш признакыштымат грамматический категорийлан шотлен лўмдаш келшен ок тол да ок лий; Но грамматический категорийлан ик тиде гына шагал, тудо кок мogyрым висалташ: ик велым, мыланна раш лие, тудын грамматический значений дене каласалтше содержанияй планже, ончыктымо мogyржо уло; вес велым — ончыктымо мogyржо, йўнжў, планже: икте-васылан вaштaрешла шогышо мут форма-влакын радам-лалтше тўшкашт...; автор тыгай категорий-влакым ойырен ончыкта: конкретный, отвлеченный,... нарицательный да собственный лиймаш, моло тўрлў значенияй категорий. Вет падеж, притяжательность числа чынжымак грамматический категорий да ойлымаш ужашын подклас-сше (мутлан, одушевленный да неодушевленный лўм мут) — тиде тўрлў радамыш пурышо, тўрлў кўкшытыштў улаш грамматический объект... Але (категорийым) аклен онча, умылен акла, шотлен онча, палем-ден ончыкта, категорий шотеш аклен онча, категорий аклен ончалтеш да молат». Тыге утыждене пўтырен пытарыме ойсавыртыш-влак во-зымо марий йылмым сбрастарат мо вара? Пунктуационный да грамма-тический экшык-влакат логаледат.

Рецензийын чогалтмыжат пешыжак чатка огыл. Сандене лудшо ег мо нерген возымым умылен налаш жапым ятыр йомдара.

Чон вургыжын возымо статьяна мучаште тыге веле каласаш ко-деш: кеч-могай наука шке объектшым нигунам мучаш марте шымлен, лончылен, радамлен ок пытаре, тудын ончылно эре у да у йодыш лектын шог. Марий йылме наукаштыт тыгак. Рашемден шуктыдымо у, тыгак тошто проблема пытыдыме, моткоч шуко. Нуным шымлыме-пергелыме годым йылмызе-влаклан агысыр марий кава гыч пўтынь Россий, пўтынь Совет Союз каваш чоҗештен лекташ тыршыман. Тыге веле шулдырнам пенгыдемден — шонымынам келгемден, кумданден, во-зымынам сайракым, научныйракым ыштен кертына.

Г. ЛАВРЕНТЬЕВ,

Туныктышо-влакым усовершенствоватлыше
Марий республиканский институтын
руш йылме кафедржым вуйлатыше,
филологий наука кандидат